

Genväg till forskning

Barn som upplever våld - konsekvenser för välmående och hälsa

Genväg till forskning är VKV:s (Västra Götalandsregionens kompetenscentrum om våld i nära relationer) forskningsbaserade faktablad.

I *Genväg till forskning* presenteras lättfattliga översikter om forskningsfrågor inom området som har direkt relevans för praktiker.

Genväg till forskning nr 4
Barn som upplever våld - konsekvenser för välmående och hälsa

Författare: Tove Corneliussen
Layout: Daniel Cederberg
Västra Götalandsregionen, Göteborg, 2012

Laddas ned genom: <http://www.valdinararelationer.se/genvag>

Tidigare publikationer i serien *Genväg till forskning*

Genväg till forskning nr 1
Att stanna och att gå: Forskning kring misshandelsprocessen och
misshandlade kvinnors uppbrottsprocess
Viveka Enander

Genväg till forskning nr 2
Avslöjandets tid: en doktorsavhandling av Ninni Carlsson om kvinnors bearbetning
av sexuella övergrepp
Viveka Enander

Genväg till forskning nr 3
Att ställa frågor om våld till gravida kvinnor - en genomgång av internationell forskning
Eva Wendt

Barn som upplever våld

– konsekvenser för välmående och hälsa

Tove Corneliussen

Denna *Genväg till forskning* handlar om barn som upplever våld mot en förälder/vårdnadshavare och vilka hälsokonsekvenser det får för barnet, såväl direkt som senare i livet. I anslutning till detta berörs också barns motståndskraft.¹ Sammanställningen tar dock ej upp ämnesområdet barnmisshandel som är ett eget, om än överlappande, kunskapsfält.

Inledning

Våld i heterosexuella parrelationer handlar vanligen om mäns våld mot kvinnor, vilket står för den överväldigande delen av det systematiska och allvarliga våldet i parrelationer.² Flera olika begrepp används för att beskriva detta våld, såsom exempelvis mäns våld mot kvinnor i nära relationer och kvinnomisshandel. Många utsatta kvinnor och förövande män har dock barn, och för att till fullo förstå barnens perspektiv anser Arnell och Ekbohm att man inte bör tala om kvinnomisshandel utan ”mammamisshandel”.³ Barn som upplever pappas våld mot mamma löper en stor risk att själva utsättas för fysisk misshandel och/eller sexuella övergrepp.⁴ Att se sin förälder bli slagen kan vidare ses som en form av psykisk misshandel, som för de flesta barn har mycket allvarliga konsekvenser.⁵

Våldet som barnen upplever kan ha olika karaktär. Det kan bestå av alltifrån subtila hot till livshotande eller dödligt våld. Våldet kan också pågå under kortare eller längre perioder i barnens liv.⁶ I Sverige har vi genom en skärpning av socialtjänstlagen 2007 slagit fast att socialnämnden skall betrakta barn som bevittnat våld eller andra övergrepp mot närstående vuxna som offer för brott.⁷

Under de senaste 10 åren har forskningen kring barn som upplever våld ökat exponentiellt.⁸ I Norden gjordes grundläggande arbeten om barn som upplever våld i sina familjer av Else Christensen i Köpenhamn på 1980-talet och senare följde flera studier i de övriga nordiska länderna.⁹ Problemet har tidigare främst varit en fråga som uppmärksammats av kvinnojourerna.

Anglo-amerikansk forskning har framförallt fokuserat på barns symptom och reaktioner på våldet, ofta med inriktning på posttraumatiskt stressyndrom - PTSD. Forskningen är ofta kvantitativ inom det socialmedicinska och psykologiska vetenskapliga fältet och barnen är sällan själva informanter. Inom Norden, där forskningsfältet ännu är begränsat, är studierna ofta kvalitativa inom discipliner som sociologi, pedagogik och socialt arbete.¹⁰ Studier av barn som upplever våld är svårt rent metodologiskt då våldet inte är ett ”homogent endimensionellt fenomen”,¹¹ vars påverkan kan studeras åtskilt från andra stressorer och trauman i ett barns liv. Många studier är dessutom utförda på skyddade boenden vilket

1 Eng, resilience kan översättas som motståndskraft eller återhämtningsförmåga, se vidare Rutter, 1990: Upprätthållande av god anpassning trots allvarliga riskförhållanden.

2 Dobash & Dobash, 2004; Enander, 2011; Hester m. fl., 2006.

3 Arnell & Ekbohm, 1999.

4 Holden, 2003; Holt m. fl., 2008, Överlien, 2010.

5 Holt m. fl., 2008.

6 Holden, 2003.

7 Socialtjänstlagen, 5 kap 11§.

8 Överlien, 2010.

9 Christensen, 1984.

10 Överlien, 2007.

11 Jouriles m. fl., 1998, s.178, egen översättning.

ofta innebär en stor påfrestning i barnens liv då de fått lämna sitt hem, sina lekkamrater och sin skola.¹²

Typologi och begrepp

Våld är ett komplext begrepp som kan innebära en mängd olika upplevelser. Enligt FN-deklarationen från 1993 definieras mäns våld mot kvinnor som: ”varje könsrelaterad våldshandling som resulterar i fysisk, sexuell eller psykisk skada eller lidande för kvinnor, samt hot om sådana handlingar, tvång eller godtyckligt frihetsberövande, vare sig det sker i det offentliga eller privata livet”.¹³ När modern utsätts för våld och barnet tvingas se eller höra detta brukar det som ovan nämnts räknas som en form av psykisk misshandel.¹⁴

Begrepp som används inom forskningsområdet är *barn som bevittnar våld*, *barn som upplever/lever med våld*, *barnmisshandel* och *barn som far illa*. Med *barn som bevittnar våld* menas barn som tvingas bevittna våld mellan föräldrar/vårdnadshavare. Att detta påverkar barnen på ett djupgående sätt och också är en del av deras vardagsverklighet utöver de tillfällen då de blir ögonvittnen, söker man fånga genom att benämna dessa barn: *barn som upplever våld* alternativt *barn som lever med våld*.¹⁵ Med *barnmisshandel* menas vanligtvis direkt våld mot barnet, med eller utan att våld förekommer i föräldrarnas parrelation. Begreppsparet barn som bevittnar/upplever våld samt begreppet barnmisshandel överlappar alltså ibland varandra, men inte alltid. Begreppet *barn som far illa* är ett vidare begrepp som innefattar flera olika utsatta situationer för barn. De ovanstående begreppen inkluderas dock i detta.

I den forskning som sammanfattas här talas det främst om att *bevittna* eller att *uppleva* våld, där det förstnämnda kan leda tankarna fel då ett vittne ofta står utanför händelsens centrum. Hydén talar om barnen som *delaktiga vittnen* i en situation som de själva inte valt eller ansvarar för, men på något sätt måste förhålla sig till.¹⁶ Termen ”att uppleva” inkluderar både att se, höra, att bli direkt inblandad (genom att t.ex. ringa polisen) samt att uppleva resultatet av våldet, såsom mammas rädsla, sönderslagna möbler etc.¹⁷ Det betonar också barnets status som subjekt, att det tar in och reagerar aktivt på våldet.

Pappas våld = mammas ansvar?

Det är inte ovanligt att barn i familjer där det förekommer våld mot mamman blir utsatta för flera typer av övergrepp eller omsorgssvikt.¹⁸ Förekomsten av psykisk ohälsa är hög bland kvinnor som utsatts för våld.¹⁹ Detta påverkar deras förmåga att vara fysiskt och psykiskt tillgängliga i den grad som deras barn behöver.²⁰ Samtidigt görs mamman huvudansvarig för barnens välbefinnande och säkerhet - pappan och hans ansvar lyser ofta med sin frånvaro både i utredningar och interventioner av olika slag.²¹ Oförmågan att skydda barnet läggs därmed på mamman,²² trots att forskning visar att mödrar ofta gör väsentliga försök att skydda sina barn.²³

12 Evans m. fl., 2008.

13 FN, 1993.

14 Almqvist & Broberg, 2004.

15 Eriksson (red), 2002.

16 Hydén, 1995.

17 Evans m. fl., 2008; Holden, 2003

18 Hester m. fl., 2000; Hindberg, 1999; Holden, 2003; Osofsky, 1990

19 Bogat m. fl., 2006, Holden 2003

20 Almqvist & Broberg, 2004

21 Hester, 2004, Humphreys, 2011.

22 Holt m. fl., 2008.

23 Mullender m. fl., 2002.

Hur vanligt är våldet?

Den mest omfattande prevalensstudien i Sverige kommer från Kommittén mot barnmisshandel där man beräknar att 10% av alla barn i Sverige någon gång sett pappa slå mamma.²⁴ I de båda nationella skolbarnsstudierna från år 2000 och år 2006 fann man att ungefär åtta procent av barnen sett sin förälder bli slagen, sex procent vid enstaka tillfällen och två procent ofta (1764 barn ingick 2000 och 2510 st 2006). Även när man tar hänsyn till andra riskfaktorer så har de svenska nationella studierna visat att barn i dessa familjer har sex gånger ökad risk att bli slagna jämfört med barn där våld i familjen inte förekommer. I familjer där de biologiska föräldrarna inte längre levde tillsammans rapporterade barnen nästan dubbelt så ofta våld inom familjen som de barn vars föräldrar levde tillsammans.²⁵

I en undersökning på den numera nedlagda webbcommunityn Lunarstorm (1761 st svarade) uppgav 12% av ungdomarna att de någon gång under sin uppväxt sett pappa/styv-pappa slå mamma/styvmamma.²⁶ I en amerikansk studie av 550 collegestudenter uppgav 37 % av de tillfrågade att de upplevt våld inom familjen.²⁷

Vissa grupper tycks vara särskilt utsatta: risken för fysiskt våld mot både barn och mor anges exempelvis vara störst i familjer med låg position vare sig den bedöms efter yrke, utbildningsnivå eller ekonomi.²⁸ Barn aktuella inom barnpsykiatri är en av de grupper som framstår som särskilt utsatta: då man vid BUP-mottagningen i Gamlestaden i Göteborg började att konsekvent tillfråga barnens mödrar om de utsatts för våld av sin partner fann man att 21% av mödrarna (308 st tillfrågades) uppgav utsatthet.²⁹

Barns upplevelser, exponering och strategier för att hantera våld

Barns direkta upplevelser av pappas våld mot mamma består oftast av syn-, hörsel- och känslintryck. I en studie av mammor och barn på kvinnojourer i Göteborg uppgav mamman att 95% av de 86 barnen vid minst ett tillfälle befunnit sig i bostaden vid misshandeln av mamman och att 77% befann sig i samma rum. Nästan hälften av barnen befann sig i direkt fysisk kontakt med en eller båda föräldrarna. Vissa barn försökte skydda mamman genom att tränga sig emellan föräldrarna, dra i pappans kläder eller slå mot honom. De barn som befann sig i samma rum, utan att vara inblandade satt ofta tysta och som förstelnade.³⁰ En annan studie där 181 barn ingick visar att 89% av barnen var ögonvittnen till psykiskt våld och 82% till fysiskt våld.³¹

Det förekommer att barn självmant stänger in sig på sitt rum när de vet att våldet är nära förestående, eller att den förälder som står i begrepp att utöva våld regelmässigt låser in barnen i deras eget rum eller i exempelvis källaren. Barns upplevelser av våldet är i dessa situationer minst lika skrämmande som de direkta syn- eller hörselintrycken.³² I en svensk intervjustudie av 14 barn mellan 8-12 år framkommer det att barnen hade svårt att beskriva sina erfarenheter av att ha upplevt våldet men hade lättare att beskriva sina egna handlingar under misshandeln. Att inte tänka på våldet var en strategi för att hindra oönskade minnen.³³

24 Kommittén mot barnmisshandel, 2001.

25 Jansson m. fl., 2011.

26 Rädsla Barnen, 2006.

27 Silvern m. fl., 1995.

28 Jansson m. fl., 2011.

29 Hedtjärn m. fl., 2009. Det kan dock noteras att när det gäller prevalens av mödrars våldsutsatthet är frågorna ofta kortfattade och fokuserade endast på det fysiska våldet vilket kan medföra en underskattning av den faktiska våldsutsattheten (jmf Olofsson m fl 2010).

30 Almqvist & Broberg, 2004.

31 Graham-Bermann m. fl., 2007.

32 Broberg m. fl. 2011.

33 Georgsson m. fl. 2011.

Det finns forskare som menar att den svåraste och mest skadliga formen av våld för ett barn, ur ett psykologiskt perspektiv, är att uppleva pappas våld mot mamma. Det anses farligare än att uppleva våld på gatan eller att själv bli direkt utsatt för fysiskt våld.³⁴ Att bevittna våld mot en anknytningsperson, det vill säga den person som barnet skall söka trygghet och beskydd hos när fara hotar,³⁵ är att betrakta som en form av psykisk misshandel. Barnet kan uppfatta detta som ett hot mot hela sin existens.³⁶ När barn tvingas bevittna våld mot en förälder blir det känslomässigt övergivet och skyddslöst, eftersom det just då förlorar bägge sina föräldrar – den ene i form av en hotfull angripare och den andre som ett utsatt offer.³⁷ Dessutom visar som ovan nämnts flera studier att barn som lever i familjer där pappa slår mamma också löper en flerfaldigt ökad risk att själva bli utsatta för våld eller andra övergrepp.³⁸ I första hand utsätts de av våld från fadern/styvfadern men man har också funnit att mödrar som är utsatta för misshandel löper en större risk att utsätta sina barn för psykisk eller fysisk misshandel än de mödrar som ej är utsatta själva.³⁹ Det finns dock andra studier som visar att mödrar utsatta för våld ej slår sina barn mer än de mödrar som ej är våldsutsatta.⁴⁰

Barnen upplever sin far på ett motsägelsefullt sätt: som den ”gode, älskade fadern” och den ”dåliga våldsamma fadern” – men de kan sällan vidmakthålla båda bilderna samtidigt.⁴¹ En del barn separerar tankemässigt våldshandlingarna från den handlande personen och kan därmed få svårt att tolka olika sociala situationer.⁴² Ju grövre våld fadern utövar desto fler beteendeproblem uppvisar barnen, däremot finns det olika resultat kring huruvida det påverkar barnet om det är en biologisk pappa eller en styvfader som utövar våldet.⁴³ Det är inte ovanligt att flickor tycker synd om sin pappa och tröstar honom. När barns vanmakt blir alltför stor kan de identifiera sig med den starkare parten. Den bristfälliga relationen med sin pappa kan särskilt pojkar vilja kompensera genom att bete sig som han.⁴⁴ På samma sätt uttrycker barn blandade känslor för sin mamma: å ena sidan ger de en positiv bild av henne och är tacksamma för hennes skydd och omsorg. Å andra sidan finns negativa beskrivningar av mamman för att hon svikit dem och i barnens upplevelse varit blind för de problem som fanns i hemmet.⁴⁵ Syskon är av stor betydelse för barn som upplever våld – ofta tar syskon stöd av varandra och äldre syskon försöker skydda de yngre samt begränsa den belastning de utsätts för.⁴⁶

I en svensk intervjustudie där 15 tonåringar ingick framkom att deras uppväxt varit präglad av ständig beredskap och oro inför att våldssituationer skall uppstå, samt ett ansvar för att undvika dem och att skydda andra familjemedlemmar.⁴⁷ Utanför hemmet präglades deras tillvaro av ensamhet, utanförskap och övergivenhet. De bar på ett hat till sin pappa och hade planer på att döda honom. De äldre syskonen lärde de yngre syskonen att tåla om våldet, ibland genom att slå dem. Att förneka verkligheten, fantisera och drömma var också vanligt. Andra uttryckte sina tankar och känslor genom konstnärligt arbete.

34 McAlister Grooves, 2001.

35 Enligt anknytnings teorin (Bowlby, 1969) är de nyfödda barnen ”genetiskt förprogrammerade” till att knyta an till sina föräldrar. Detta för det evolutionära syftet att skydda barnet från fara och öka dess överlevnadsmöjligheter. Förprogrammeringen lägger enligt teorin grunden för en anknytningsprocess mellan barnet och dess vårdare, där starka emotionella och sociala band knyts.

36 Metell m. fl., 2001.

37 Hester m. fl., 2006.

38 Cicchetti & Valentino, 2006; Hester m. fl., 2000.

39 Lutenbacher m. fl., 2004.

40 Kalil m. fl., 2003; Sullivan m. fl., 2000a.

41 Peled 2000.

42 Cater, 2004.

43 Holden, 2003; Israel m. fl. 2009; Sullivan m. fl. 2000b.

44 Metell m. fl., 2001.

45 Weinehall, 1997.

46 Weinehall, 1997; Överlien & Hydén, 2007.

47 Weinehall, 1997.

När våldet äger rum i familjen är det omgivet av ett kulturellt tabu. Den som talar om våldet i sin familj riskerar att drabbas av skam och omgivningens förakt. Detta benämns som ett *tabuiserat trauma* vilket försvårar återhämtningen.⁴⁸ En strategi att hantera detta kan vara att omvandla våldet till en ”normal” händelse vilket beskrivs som vanligt i förskoleåldern. När barnen blir äldre ökar dock deras medvetenhet om att våld ej förekommer i alla familjer och de kan då lägga skuld på sig själva.⁴⁹

Våldets psykologiska, fysiologiska och beteendemässiga konsekvenser

Exponering för våld under de tidiga åren har allvarliga konsekvenser då det påverkar barnets förmåga att reglera känslor och dess anknytningsprocess.⁵⁰ Yngre barn löper större risk för att uppvisa negativa psykologiska reaktioner. De små barnen har också svårare att förstå och begreppsliggöra våldet samt att distansera sig från våldsepisoden.⁵¹

Barn som lever med kronisk stress löper risk att få biokemiska förändringar i HPA-axeln som bland annat reglerar kortisolutsöndringen.⁵² Kortisolpåverkan under längre tid påverkar hippocampus som är centrum i hjärnan för inläring och minnesfunktioner. Hjärnans återhämtande funktion hindras och barnet utvecklar ett beteendesystem som präglas av hög beredskap för kamp- och flykt.⁵³ En färsk tvillingstudie visar att den psykiska stressen att drabbas av våld som barn skadar generna och orsakar ett för tidigt biologiskt åldrande. Det sker en förkortning av de så kallade telomererna (de yttersta ändarna på våra kromosomer) vilket kan vara en förklaring till att vi drabbas av åldersrelaterade sjukdomar som hjärtsjukdomar, diabetes och vissa former av cancer.⁵⁴

Redan under spädbarnstiden tycks barn kunna skapa kroppsliga (beteendemässiga) minnen av våld och från treårsåldern får barn så starka minnen att de kan minnas och berätta om dem.⁵⁵ Graden av exponering och våldets allvarlighetsgrad påverkar barnens sårbarhet, vilket lyfts fram i ett flertal studier.⁵⁶ Yngre barn är mer sårbara då de ännu inte utvecklat förmågan att förstå och hantera traumatiska händelser på samma sätt som äldre barn.⁵⁷

Det finns en rad studier som visar att barn som upplever våld i hemmet har en tydligt ökad risk för PTSD.⁵⁸ En studie av 84 barn visade att hälften av dessa barn uppfyllde kriterierna för en PTSD-diagnos.⁵⁹ Att det är vanligt med såväl internaliserade som externaliserade⁶⁰ symptom visas bland annat i en metaanalys⁶¹ där pojkar oftare uppvisar ett utåtagerande beteende.⁶² En annan studie visade att aggression, hyperaktivitet och utåtagerande

48 Leira, 1990.

49 Weinehall, 1997.

50 Levendovsky m. fl., 2011.

51 Graham-Bermann, 2002; Howell, 2011.

52 Stressaxeln eller HPA-axeln är en konventionell beteckning på ett system av hormonkörtlar och dess hormoner som i normalfallet utgör kroppens svar på stressorer, människans flykt- och kamprespons.

53 Middlebrooks m. fl., 2008.

54 Shalev m. fl., 2012.

55 Jansson, 2011.

56 Bogat m. fl., 2006; Grych m. fl., 2002; Kilpatrick m. fl., 1998; Wolfe m. fl. 2003.

57 Osofsky, 1999.

58 Evans m. fl. 2008; Griffing m. fl., 2006, Jarvis m. fl., 2005, Rossman 1998.

59 Lehmann, 1997.

60 Exempel på internaliserande symptom är till exempel ångest, oro och depressiva problem, externaliserade symptom är till exempel aggressivitet, antisocialt beteende eller hyperaktivitet.

61 Metaanalys är en studie av vetenskapliga publikationer, med syfte att dra slutsatser om kunskapsläget i en viss forskningsfråga utifrån den samlade vetenskapliga litteraturen kring denna fråga.

62 Evans m. fl. 2008; jmf Jaffe m. fl. 1990.

beteende ökade signifikant.⁶³ En studie av kvinnor och barn på kvinnojourer visade att 70% av barnen (86 st barn ingick i studien) hade så stora svårigheter att de bedömdes behöva fortsatt utredning och behandling. Vanliga symptom bland barnen var rädsla, aggressivitet och förhöjd spänningsnivå, och cirka 25% uppfyllde samtliga kriterier för PTSD.⁶⁴

Ett flertal studier visar att när barn bevittnar våld i familjen under sin uppväxt påverkar deras nära relationer och mönster för socialt samspel negativt.⁶⁵ Vidare rapporterar de fler konflikter i kamratrelationer samt känner sig mer ensamma än andra barn.⁶⁶ I en studie beskrevs en tredjedel av barnen som frekvent aggressiva och en femtedel hade svårigheter att anpassa sig till regler i skolan, med utåtagerande beteende och kamratsvårigheter, ledsenhet och nedstämdhet.⁶⁷ De flesta av de 15 ungdomarna i Weinehalls intervjustudie uppgav att de varit utsatta för trakasserier i skolan och hade distanserade kamratrelationer.⁶⁸

Barn som växer upp med en våldsam pappa lär sig också att våld är ett effektivt sätt att skaffa sig kontroll. De får svårt att tolka sociala situationer och tenderar att använda sig av antingen passiva eller aggressiva strategier för att lösa sociala konflikter.⁶⁹ En studie visar att barn som upplevt våld mot sin mamma oftare visade grymhet mot djur.⁷⁰ Barns⁷¹ upplevelser och förståelser av våldet i familjen påverkar också graden av anpassningsproblem. Barn som känner sig mer hotade eller ansvariga för föräldrakonflikten uppvisar högre grad av svårigheter.⁷²

Förskolebarn uppvisar vanligen psykosomatiska symptom som ont i magen, mardrömmar och ätstörningar, men även rastlöshet och överdrivet föräldraberöende. De återupprepar ofta traumatiska händelser i sina lekar. Skolbarnen känner ofta skuld för att de inte kunnat förhindra våldssituationerna, får skamkänslor och försöker bevara våldet som en familjehemlighet. Både pojkar och flickor i den här åldern kan besväras av koncentrationsstörningar och minnessvårigheter, vilket påverkar skolarbetet negativt. Hos tonåringarna blir skamkänslor och självanklagelser vanligare.⁷³ Intervjuer med barn som bevittnat våld visar att de själva är medvetna om att de påverkas negativt av våldet, till exempel känner sig maktlösa eller skäms.⁷⁴

Alla barn uppvisar inte synliga symptom, man har även funnit att barn till misshandlade mammor har en tendens att vara mer omhändertagande, generösa och hjälpsamma än andra barn. Risken för att detta i förlängningen innebär en negativ belastning för barnen har lyfts fram då de anpassar sig till en situation som kräver att de undertrycker sina egna behov till förmån för andras.⁷⁵

Samband mellan upplevt våld och fysisk ohälsa/ vårdkonsumtion

Att uppleva våld kan ge såväl direkta som indirekta hälsoproblem. Ett exempel på hälsoproblem som uppkommer direkt är när barn drabbas av skador då de befinner sig i mo-

63 Paterson m. fl., 2008.

64 Almqvist & Broberg, 2004.

65 Grych m. fl., 2002; Holt m. fl., 2008.

66 Almqvist & Broberg, 2004; McCloskey m. fl., 2001.

67 Lundy m. fl., 2005.

68 Weinehall, 1997.

69 Jaffe m. fl., 1990.

70 Currie, 2006.

71 I några översiktsstudier finner man inga signifikanta könsskillnader när det gäller beteendeproblem men studierna är å andra sidan begränsade, se Kitzmann m. fl., 2003, Sternberg m. fl., 2006, Wolfe m. fl., 2003.

72 Skopp m. fl., 2005.

73 Jansson m. fl., 2011; Holt m. fl., 2008.

74 Mullender m. fl., 2002; Weinehall, 1997.

75 Almqvist & Broberg 2004; Gregorsson m. fl. 2011.

derns famn, eller när de som äldre försöker skydda modern genom att gå emellan under misshandeln.⁷⁶ Ett exempel på hälsoproblem som uppkommer mer indirekt framkommer i en översiktsstudie där 22 artiklar ingick, som visar att exponering för partnervåld under barndomen ger ett ökat riskbeteende under ungdomstid och vuxenliv, vilket i sin tur innebär risk för hälsoproblem.⁷⁷

Flera studier visar ett samband mellan barns utsatthet för våld och fysiska hälsoproblem och en ökad vårdkonsumtion. De exponerade barnen i en studie visade en signifikant ökning av fysiska hälsosymptom, fördubblad konsumtion av sjukvård och en ökad läkemedelskonsumtion.⁷⁸ En annan studie visar samstämmigt att exponerade barn hade en högre vårdkonsumtion än icke exponerade barn.⁷⁹ Lägre hälsostatus, hälsoproblem som begränsade deltagandet i aktiviteter och en högre vårdkonsumtion påvisades hos 1648 barn ur en longitudinell studie.⁸⁰

Några studier visar ett samband mellan våldsutsatthet hos mamman och en ökad risk för astma hos deras barn.⁸¹ En studie av 92 486 hushåll i Indien visade att samtliga medlemmar i familjer där våld mot mamman förekommit hade en större risk att få astma. Det starkaste sambandet fanns i de lägre åldersgrupperna – för barn i åldern 0-4 år var riskökningen 30%. Förklaringen tros vara stressrelaterade orsaker som påverkar immunsystemet.⁸² En studie av 160 förskolebarn visade att det var fyra gånger vanligare med astma, allergier och magproblem hos barn vars mödrar var utsatta, dock fanns även andra riskfaktorer såsom barnmisshandel, missbruk mm med i denna studie.⁸³

Det finns även ett troligt samband mellan våldsutsatthet hos mamman och att barnen inte deltar i vaccinationsprogram i samma utsträckning som barn vars mammor ej är utsatta.⁸⁴

Motståndskraft och skyddsfaktorer

Alla barn som utsatts för skrämmande och smärtsamma erfarenheter under uppväxten blir inte psykiskt traumatiserade. Det finns barn som tack vare goda individuella resurser och gott stöd kan bemästra mycket svåra och smärtsamma upplevelser utan att få bestående men i sin psykiska utveckling. Forskning om barn som växer upp i särskilt riskfyllda miljöer visar att en del barn trots allt klarar sig väl i livet.⁸⁵ I en metastudie där 118 studier ingick, framkom att 37 % av de utsatta barnen i studierna mätte lika bra eller bättre än kontrollgrupper som ej exponerats för våld.⁸⁶

Skyddsfaktorer kan vara tillgångar som skyddar barnet från stressorer, upprätthåller anpassning eller gynnar återhämtning. Ett exempel kan vara strategier för att dra sig undan när våldet inträffar.⁸⁷ En av de viktigaste skyddsfaktorerna är att ha en stark relation med och anknytning till en förälder eller annan vårdande vuxen, vanligen modern.⁸⁸ En god relation till syskon eller andra vänner kan mildra effekterna av stressen och ge stöd.⁸⁹ En god självkänsla och goda skolresultat kan också hjälpa barnet att lindra effekterna av våldet.⁹⁰

76 Harner, 2003.

77 Bair-Merritt m. fl., 2006.

78 Olofsson m. fl., 2010.

79 Rivara m. fl. 2007.

80 Onyskiw, 2002.

81 Breiding & Ziembroski, 2011; Suglia m. fl., 2009.

82 Subramanian, 2007.

83 Graham-Bermann m. fl., 2005.

84 Bair-Merritt m. fl., 2006.

85 Werner & Smith, 2003.

86 Kitzmann m. fl., 2003.

87 Margolin, 2005.

88 Mullender m. fl., 2002; Osofsky, 1999.

89 Mullender m. fl., 2002.

90 McGee, 2002.

Motståndskraftiga⁹¹ barn hade en lägre grad av våldsexponering, upplevde mindre rädsla och oro för moderns säkerhet samt hade en mamma med bättre psykisk hälsa och föräldraförmåga enligt en studie där 219 barn ingick.⁹² Personliga egenskaper hos barnet lyfts fram som viktiga i en översiktsstudie; egenskaper som berör barnets deltagande i sociala aktiviteter, utvecklande av talanger och fritidsintressen, framgång i skolan, empati och social uttrycksfullhet, intelligens, inre "locus of control"⁹³ samt självförtroende och utstrålning i uppträdande och personlighet. Andra skyddsfaktorer som lyfts fram är föräldrars sociala kompetens, trygga släktingar/vuxna i barnets närhet att knyta an till, god ekonomi samt föräldrars engagemang i barnens liv.⁹⁴

I en översiktsstudie där 27 studier ingick, som omfattar alla former av barnmisshandel (fysiskt, psykiskt, sexuellt våld, försummelse och upplevt våld) framhålls stabila och stödjande relationer inom och utom familjen vara de faktorer som har starkast samband med barns motståndskraft. Här lyfts även personliga egenskaper fram som starkt självförtroende, gott temperament och förmåga till anpassning och flexibilitet. Däremot fann man inga starka samband mellan intelligens och motståndskraft i denna studie. Biologiska och genetiska faktorer påverkar lyfts fram som områden som behöver utforskas närmare, liksom könsskillnader.⁹⁵

Långsiktiga effekter av att ha upplevt våld i barndomen

Forskningen kring hur barn som växer upp med våld i familjen klarar sig senare i livet är inte entydig. Det finns ett stort behov av longitudinella studier för att öka förståelsen för våldets påverkan över tid.⁹⁶

Den amerikanska studien The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study, där 13 494 vuxna ingick, visar att det finns ett klart dos-responssamband mellan utsatthet i barndomen (fysiskt/psykiskt/sexuellt våld, försummelse, moderns våldsutsatthet, missbruk m.m.) och ohälsa/riskbeteende (missbruk, rökning, fetma, hjärt-kärlsjukdom, depression, STD, cancer, självmordsförsök m.m.) senare i livet.⁹⁷ En studie bland högskolestudenter i Etiopien visade ett samband mellan att ha upplevt våld som barn och psykisk ohälsa; flickor visade en tredubblig överrisk att drabbas av depression men även av koncentrationssvårigheter och dålig självkänsla, medan pojkar rapporterade depression och självmordstankar.⁹⁸ En amerikansk studie av 1175 ungdomar visar ett starkt samband mellan att ha upplevt våld i familjen och depressiva symptom.⁹⁹ En annan amerikansk studie, där collegestudenter studerats, visade vidare att kvinnor oftare uppgav depressiva symptom och låg självkänsla medan män oftare uppgav traumarelaterade symptom.¹⁰⁰

Barn som växer upp med pappas våld mot mamman kan få svårt att känna tillit i nära relationer vilket riskerar att störa deras förmåga att etablera vänskapsband under uppväxten och intima relationer i vuxen ålder.¹⁰¹ Vidare finns det enligt vissa studier en ökad risk för pojkar att bli våldsutövare i vuxenrelationer och för flickor en ökad risk att som vuxna bli utsatta för våld. En studie av 1099 vuxna män visade ett samband mellan upplevt våld i

91 I denna text används motståndskraft som översättning av eng. resilience; jmf fotnot 1.

92 Graham-Bermann m. fl., 2009.

93 Julian B. Rotter (1954) myntade uttrycket locus of control som innebär att man upplever sig ha god kontroll över sitt liv.

94 Howell, 2011.

95 Affi, 2011.

96 Överlien, 2010.

97 Felitti m. fl., 1998. Dos-responssamband används vanligen när t ex man talar om hur kroppen svarar på en viss mängd av ett tillfört ämne - i ACE-studien visas sambandet mellan negativa barndomsupplevelser och negativt hälsoutfall i vuxenlivet.

98 Nicodimos, 2009.

99 Russel m. fl., 2010.

100 Silvern m. fl., 1995.

101 Levendosky m. fl., 2002.

barndomen och förövareskap i nära relation som vuxen.¹⁰² Några studier visar ett samband för kvinnor mellan att växa upp i en våldsam familj och att även som vuxen bli utsatt för misshandel.¹⁰³

De flesta av barnen slipper dock uppleva våld i sina vuxna relationer.¹⁰⁴ Forskning visar att en positiv attityd till våld eller traditionella könsroller kan medföra större risk för våld i vuxenrelationer; detta kan ha en större betydelse än att själv ha vuxit upp i ett hem där det förekommer våld.¹⁰⁵ Sambandet mellan att ha upplevt våld som barn och att senare utöva våld respektive att bli utsatt för våld i en heterosexuell parrelation är relativt svagt. Det finns många andra faktorer som påverkar livet som vuxen. Erfarenhet av våld i familjen kan ses som en av de skadliga faktorerna i barns miljö som kan hindra deras normala utveckling och få negativa, men svårförutsägbara följder.¹⁰⁶

Sammanfattning

Barn som upplever våld är ett expanderande forskningsfält. Kunskap om barnens utsatthet har funnits länge men det är först på senare år som barnens situation har synliggjorts inom både forskning och politik. Barns hälsa och utveckling kan påverkas negativt på både kort och lång sikt av att uppleva våld. Man får dock inte glömma att varje barn är unikt och att barns upplevelser varierar beroende av individuella faktorer som ålder, kön, socioekonomisk status, roll i familjen, typen av våld, hur lång exponeringen varit, tillgången till stöd och skydd samt exponering för andra riskfaktorer. Det finns ingen enhetlig bild av om barn som utsätts för våld i barndomen senare blir förövare eller själva utsatta för våld i en framtida parrelation. Det många forskare är eniga om är att mäns våld mot kvinnor och barn är ett allvarligt folkhälsoproblem och att det är angeläget att tidigt upptäcka våldet samt att ge skydd och stöd till de utsatta.

Appendix

Metodbeskrivning för litteratursökningen

Sökningar efter vetenskapliga artiklar har gjorts i databaserna PubMed, Cinahl och Google Advanced Search. De utvalda artiklarna analyserades utifrån de frågor som skulle belysas. De sökord som användes var kombinationer av: child, exposed, witness, domestic violence, intimate partner violence, health samt motsvarande svenska sökord. Inklusionskriterierna var artiklar och rapporter mellan 2000–2012 som beskriver hälsokonsekvenser för barn som upplever våld i hemmet och som var skrivna på engelska, svenska, norska eller danska. (Som ett exempel kan nämnas att en kombination av sökorden "children", "domestic violence" och "exposed" gav 2 490 000 träffar i Google Advanced samt 524 träffar i Pubmed).

Av dessa databaser har Pubmed genomgått mest systematiskt. Som ett första val granskades alla titlar som kom upp i Pubmed och abstracts (sammanfattningar) valdes ut för granskning. De artiklar som var relevanta hämtades hem och granskades. I de fall det funnits översiktstudier har dessa granskats först. Efter första databassökningen har även manuell sökning gjorts utifrån referenser i de utvalda artiklarna. Slutligen skall tilläggas att denna litteraturöversikt inte är heltäckande utan att en selektion har gjorts av utrymmesskäl.

102 Murell m. fl., 2007.

103 Cannon m. fl., 2009; Renner & Slack, 2006.

104 Jaffe m. fl., 1990; Stith m. fl., 2000.

105 Stith m. fl., 2000.

106 Wolfe m. fl., 2003; Wood m. fl., 2011.

Referenser

- Affi, T.O., & MacMillan, H.L. (2011). Resilience following child maltreatment: a review of protective factors. *Canadian Journal of Psychiatry*, 56(5), 266-272.
- Almqvist, K., & Broberg, A. (2004). *Barn som bevittnat våld mot mamma – en studie om kvinnor och barn som vistas på kvinnojourer i Göteborg*. Forskningsrapport: Lundby stadsdelsförvaltning, Göteborgs stad.
- Arnell, A., & Ekblom, I. (1999). *”och han sparkade mamma...” – möte med barn som bevittnat våld i sina familjer*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Bair-Merritt, M.H., Blackstone, M., Feudtner C. (2006). Physical health outcomes of childhood exposure to intimate partner violence: a systematic review. *Pediatrics*, 117 (2), 278-290.
- Bogat, G. A., DeJonghe, E., Levendosky, A. A., Davidson, W.S, & von Eye, A. (2006). Trauma symptoms among infants exposed to intimate partner violence. *Child Abuse & Neglect*, 30(2): 109-125.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Vol. 1: Attachment*. New York: Basic Books.
- Broberg, A., Almqvist, L., Axberg, U., Almqvist, K., Cater, Å. & Eriksson, M. (2011). *Stöd till barn som bevittnat våld mot mamma - resultat från en nationell utvärdering*. Forskningsrapport, Göteborgs Universitet i samarbete med Karlstads Universitet, Uppsala Universitet och Örebro Universitet.
- Breiding, M.J., & Ziembroski, J.S. (2011). The relationship between intimate partner violence and children's asthma in 10 US states/territories. *Pediatric Allergy and Immunology*, 22(1pt2), 95-100.
- Cannon, A., Bonomi, A.E., Anderson, M.L., & Rivara, F.P. (2009). The intergenerational transmission of witnessing intimate partner violence. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*, 163(8):706-708.
- Cater, Å. K. (2004). *Negotiating normality and deviation – father's violence against mother from children's perspectives*, Örebro: Örebro Universitet: Universitetsbiblioteket, Örebro studies in social work (avhandling).
- Cicchetti, D., & Valentino, K. (2006). An ecological transactional perspective on child maltreatment: Failure of the average expectable environment and its influence upon child development. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental Psychopathology* (2nd ed.). Risk, Disorder, and Adaptation (Vol. 3). New York, New York: Wiley.
- Christensen, E. (1984). *Vold ties ikke ihjel: en bog om vold mot kvinner i parforhold*. Köpenhamn: Nyt nordisk Forlag.
- Currie, C. L. (2006). Animal cruelty by children exposed to domestic violence. *Child abuse and neglect*, 30(4), 425-435.
- Dobash, R. P., & Dobash, R. E. (2004). Womens violence to men in intimate relationships. Working on a puzzle. *British Journal of criminology*, 44(3), 324-349.
- Enander, V. (2011). “Violent women? The challenge of women's use of violence in intimate heterosexual relationships to feminist analyses of partner violence”. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 19(2), 105-23.
- Eriksson, M. (red.) (2007) *Barn som upplever våld: nordisk forskning och praktik* (1.uppl.). Stockholm: Gothia.
- Evans, S. E., Davies, C., & DiLillo, D. (2008). Exposure to domestic violence: A meta-analysis of child and adolescent outcomes. *Aggression and Violent Behavior*, 13, 131-140.
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction of many of the leading causes of death in adults. The adverse childhood experiences (ACE) study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258.
- FN (1993) *Declaration on the elimination of violence against women*.
- Georgsson, A., Almqvist, K., & Broberg, A. (2011). Naming the unmentionable: how children exposed to intimate partner violence articulate their experiences. *Journal of Family Violence*, 26, 117-129.
- Graham-Bermann, S. A. (2002). *Child Abuse in the Context of Domestic Violence*, i: Myers, O.A. (red). The APSAC handbook on child maltreatment. Sage.
- Graham-Bermann, S.A., & Seng, J. S. (2005). Violence exposure and traumatic symptoms as additional predictors of health problems in high-risk children. *The Journal of Pediatrics*, 146, 349-354.
- Graham-Bermann, S. A., Lynch, S., Banyard, V., DeVoe, E. R., & Halabu, H. (2007). Community-based intervention for children exposed to intimate partner violence: An efficacy trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75(2), 199-209.
- Graham-Bermann, S. A., Gruber, G., Howell, K.H., & Girz, L.(2009). Factors discriminating among profiles of resilience and psychopathology in children exposed to intimate partner violence (IPV). *Child Abuse & Neglect*, 33(9), 648-60.
- Griffing, S., Lewis, C. S., Chu, M., Sage, R., Madry, L., & Primm, B. (2006). Exposure to interpersonal violence as a predictor of PTSD symptoms in domestic violence survivor. *Journal of Interpersonal Violence*, 21(7), 936-954.

- Grych, J. H., Wachsmuth-Schlaefler, T., & Klockow, L. L. (2002). Interparental aggression and young children's representations of family relationships. *Journal of Family Psychology, 16*(3), 259-272.
- Harner, H. M. (2003). The relationship between domestic violence and child maltreatment. In E.R. Giardino & A.P. Giardino (Eds.). *Nursing approach to the evaluation of child maltreatment* (pp.411-427). St Louis, MO: G.W.Medical publishing.
- Hedtjärn, G., Hultman, O., Broberg, A. (2009). Var femte mamma till barn i BUP-vård hade utsatts för våld. *Läkartidningen, 106*, 3242 – 3247.
- Hester, M., Pearson, C., & Harwin, N. (2000). *Making an impact: Children and domestic violence: A reader*. London: Jessica Kingsley Publications.
- Hester, M. (2004). Future trends and developments: Violence against women in Europe and East Asia. *Violence Against Women, 10* (12), 1431-1448.
- Hester, M. (2006). Asking about domestic violence: implications for practice. In: C. Humphreys, & N. Stanley (eds). *Domestic violence and child protection: directions for good practice*. London: Jessica Kingsley.
- Hindberg, B. (1999). *När omsorgen sviktar: om barns utsatthet och samhällets ansvar*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Holden, G.W. (2003). Children exposed to domestic violence and child abuse: Terminology and taxonomy. *Clinical Child and Family Psychological Review, 6*(3), 151-160.
- Holt, S., Buckley, H., & Whelan, S. (2008). The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature. *Child Abuse & Neglect, 32*(8), 797-810.
- Howell, K.H. (2011) Resilience and psychopathology in children exposed to family violence. *Aggression and Violent Behavior, 16*, 562-569.
- Humphreys, K. (2011). History repeating: child protection responses to domestic violence. *Child and Family Social Work, 16*, 464-473.
- Hydén, M. (1995). *Kvinnomisshandel inom äktenskapet. Mellan det omöjliga och det möjliga*. Stockholm: Liber utbildning.
- Israel, E., & Stover, C. (2009). Intimate partner violence: The role of the relationship between perpetrators and children who witness violence. *Journal of Interpersonal Violence, 24*, 1755-1764.
- Jaffe, P. G., Wolfe, D.A., & Wilson, S.K. (1990). *Children of battered women*. Newbury Park, London och New Dehli: Sage Publications.
- Jansson, S., Jernbro, C., & Långberg, B. (2011). *Kroppslig bestraffning och annan kränkning av barn i Sverige*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Jarvis K. L., Kelly L., Gordon, E. E., & Novaco, R. W. (2005). Psychological distress of children and mothers in domestic violence emergency shelters. *Journal of Family Violence, 20*(6), 389-402.
- Jouriles, E. N., McDonald, R., Norwood, W. D., ShinnWare, H., Collazos Spiller, L., & Swank, P. R. (1998). Knives, guns and interparent violence: Relations with child behaviour problems. *Journal of Family Psychology, 12*(2), 178-194.
- Kalil, A., Tolman, R., Rosen, D. & Gruber, G. (2003). Domestic Violence and Children's Behavior in Low-Income Families. *Journal of Emotional Abuse, 3*:1-2, 75-101
- Kilpatrick, K. L., & Williams, L. M. (1998). Potential mediators of post-traumatic stress disorder in child witnesses to domestic violence. *Child Abuse & Neglect, 22*(4), 319-330.
- Kitzmann, K. M., Gaylord, N. K., Holt, A. R., & Kenny, E. D. (2003). Child witness to domestic violence: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 71*(2), 339-352.
- Kommittén mot barnmisshandel. 2001. *Barnmisshandel – att förebygga och åtgärda*. Stockholm: Slutbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel 2001:72.
- Leira, H. K. (1990). Fra tabuisert trauma til anerkjennelse og erkjennelse. Del I: Om arbeid med barn som har erfart vold i familien. Del II: En modell for intervensjon med barn og unge som har erfart vold i familien. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening, vol 27*, 16-22 och 99-105.
- Lehmann, P. (1997). The development of posttraumatic stress disorder (PTSD) in a sample of child witnesses to mother assault. *Journal of Family Violence, 12*(3), 241-257.
- Levendosky, A. A., Huth-Bocks, A., & Semel, M. A. (2002). Adolescent peer relationships and mental health functioning in families with domestic violence. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 31*(2), 206-218.
- Levendovsky, A. A., Bogat, G.A., & Huth-Bocks, A. C. (2011). The influence of domestic violence on the development of the attachment relationship between mother and young child. *Psychoanalytic Psychology, 28*(4): 512-527.
- Lundy, M. & Grossman, S F. (2005) The mental health and service needs of young children exposed to domestic violence: supportive data. *Families in Society, 86*(1), 17-29.
- Lutenbacher, M., Cohen, A., & Conner, N. (2004) Breaking the cycle of family violence: understanding the perceptions of battered women. *Journal of Pediatric Health Care, 18*, 236-242.
- Margolin, G. (2005). Children's exposure to violence: Exploring developmental pathways to diverse outcomes. *Journal of Interpersonal Violence, 20*, 72-81.
- McAlister Groves, B. (2001). When home isn't safe: Children and domestic violence. *Smith College Studies in*

- Social Work*, 71(2), 183-207.
- McCloskey, L. A., & Stuewig, J. (2001). The quality of peer relationships among children exposed to family violence. *Development and Psychopathology*, 13(1), 83-96.
- McGee, C. (2002). *Childhood experiences of domestic violence*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Metell, B., Eriksson, M., Lyckner, B., & Råkil, M. (2001). *Barn som ser pappa slå*. Stockholm: Gothia.
- Middlebrooks, J. S., & Audage, N. C. (2008). *The effects on childhood stress on health across the lifespan*. Atlanta: Centers for disease control and prevention, National center for injury, prevention and control.
- Mullender, A., Hague, G., Imam, U., Kelly, L., Malos, E., & Regan, L. (2002). *Children's Perspectives on Domestic Violence*. London: Sage Publications.
- Murell, A. R., Christoff, K. A., & Henning, K. R. (2007). Characteristics of domestic violence offenders: associations with childhood exposure to violence. *Journal of Family Violence*, 22, 523-532.
- Nicodimos, S., Gelaye, B., Williams, M. A., & Berhane, Y. (2009). Associations between witnessing parental violence and experiencing symptoms of depression among college students. *East Africa Journal of Public Health*, 6(2), 184-190.
- Olofsson, N., Lindqvist, K., Gillander- Gådin, K., Bråbäck, L., & Danielsson, I. (2010). Physical and psychological symptoms and learning difficulties in children of women exposed and non-exposed to violence: a population-based study. *International Journal of Public Health*, 56:89-96.
- Onyskiw, J. E. (2002). Health and use of health services of children exposed to violence in their families. *Canadian Journal of Public Health*, 93, 416-420.
- Osofsky, J.D. (1999). The impact of violence on children. *The future of children*, 9(3), 33-49.
- Paterson, J., Carter, S., Gao, W., Cowley-Malcom, E., & Iustini, L. (2008). Maternal intimate partner violence and behavioral problems among Pacific children living in New Zealand. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 395-404.
- Peled, E. (2000). The parenting of men who abuse women: Issues and dilemmas. *British Journal of Social Work*, 30, 25-36.
- Renner, L. M., & Slack, K. S. (2006). Intimate partner violence and child maltreatment: Understanding intra- and intergenerational connections. *Child Abuse and Neglect*, 30, 599-617.
- Rivara, F., Anderson, M., Fishman, P., Bonomi, A. E., Reid, R. J. Carell, D., & Thompson, R. S. (2007). Intimate partner violence and health care costs and utilization for children living in the home. *Pediatrics*, 120, 1270-1277.
- Rotter, J.B. (1954). *Social learning and clinical psychology*. NY: Prentice-Hall.
- Rossmann, B.B.R., Holden, G.W.(red), Geffner, R. (red) & Jouriles, E.N. (red.) (1998). Descartes's error and posttraumatic stress disorder: Cognition and emotion in children who are exposed to parental violence. *Children exposed to marital violence: Theory, research and applied issues. APA science volumes*, 223-256, Washington DC, US American Psychological Association.
- Rädda Barnen. (2006). *Hur många vuxna tror på en unge egentligen - en undersökning av ungas upplevelser av våld under uppväxten* (rapport 4) Stockholm: Rädda Barnen.
- Russell, D., Springer, K. W., & Greenfield, E. A. (2010). Witnessing domestic abuse in childhood as an independent risk factor for depressive symptoms in young adulthood. *Child Abuse and Neglect*, 34, 448-53.
- Rutter M. (1990) Psychosocial resilience and protective mechanisms. In: J. Rolf, A.S. Masten, D. Cicchetti, K.H. Nuechterlein, S. Weintraub, (Eds.). *Risk and protective factors in the development of psychopathology*. New York: Cambridge. pp. 181-214.
- Shalev, I., Moffitt, T. E., Williams, B., Houts, R. M., Danese, A., Mill, J., Arsenuhault, L., & Caspi, A. (2012). Exposure to violence during childhood is associated with telomere erosion from 5 to 10 years of age: a longitudinal study. *Molecular Psychiatry*, Apr 24, (e-pub) doi: 10.1038/mp.2012.32, 1-6.
- Silvern, L., Karyl, J., Waelde, L., Hodges, W. F., Starek, J., Heidt, E., & Min, K. (1995). Retrospective reports of parental partner abuse; relationships to depression trauma and self-esteem among college students. *Journal of Family Violence*, 10, 177-202.
- Skopp, N. A., Manke, B., McDonald, R., & Jouriles, E. N. (2005). Siblings in domestically violent families: experiences of interparent conflict and adjustment problems. *Journal of Family Psychology*, 19(2), 324-333.
- Socialtjänstlagen (SoL), Svensk författningssamling 2007:225.
- Sternberg, Kathleen J., et al. (2006), Type of violence, age, and gender differences in the effects of family violence on children's behavior problems: A mega-analysis, *Developmental Review*, 26 (1), 89-112.
- Stith, S. M., Rosen, K.H., Middleton, K. A., Busch, A. L., Lundeberg, K., & Carlton, R. P. (2000). The intergenerational transmission of spouse abuse: a meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 62(3), 640-654.
- Subramanian S.V., Ackerson L.K., Subramanyam, M. A., & Wright R. J. (2007). Domestic violence is associated with adult and childhood asthma prevalence in India. *International Journal of Epidemiology*, 36, 569-579.

- Suglia, S. F., Enlow, M. B., Kullowatz, A., & Wright, R. J. (2009). Maternal intimate partner violence predicts increased asthma incidence in children: buffering effects of supportive caregiving. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*, 163(3), 244-250.
- Sullivan, C. M., Juras, J., Bybee, D., Nguyen, H., & Allen, N. (2000a). How children's adjustment is affected by their relationships to their mother's abusers. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(2), 116-185.
- Sullivan, C. M., Nguyen, H., Allen, N., Bybee, D., & Juras, J. (2000b). Beyond searching for deficits: Evidence that battered women are nurturing parents. *Journal of Emotional Abuse*, 2(1), 51-72.
- Weinehall, K. (1997). *Att växa upp i våldets närhet*. Doktorsavhandling i pedagogik, Umeå Universitet.
- Werner, E., & Smith, R. (2003). *Att växa mot alla odds. Från födelse till vuxenliv*. Svenska föreningen för psykisk hälsa. Stockholm: Edita Norstedts Tryckeri.
- Wolfe, D. A., Crooks, C. V., Lee, V., McIntyre-Smith, A., & Jaffe, P. G. (2003). The effects of children's exposure to domestic violence: a meta-analysis and critique. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3), 171-186.
- Wood, S. L. & Sommers, M. S. (2011). Consequences of intimate partner violence on child witness; a systematic review of the literature. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 24(4), 223-236.
- Överlien, C. (2010). Children exposed to domestic violence: Conclusions from the literature and challenges ahead. *Journal of Social Work*, 10, 80-97.
- Överlien, C. (2007). Barn som upplever pappas våld mot mamma; vad säger forskningen? *Nordisk socialt arbeid* 04/2007, 239-249.
- Överlien, C. & Hydén, M. (2007). Att tvingas lyssna. *Barn*, 1, 9-25.